Supreme National Defense University Quarterly Journal of National Security
https://ns.sndu.ac.ir E-ISSN: 2980-8251
Vol. 16, No. 1, Issue. 59, Spring 2026 **Received:** 2025/11/23 **Accepted:** 2026/07/13
Research paper

Implications of Geopolitical Tensions for Defense Budgeting

Bahador Gholami
Faculty Member, Islamic Parliament Research Center (IPRC), Tehran, Iran (Corresponding Author).
Email: behadorgholami@ut.ac.ir
Mostafa Jahanbakhsh
Senior Researcher, Islamic Parliament Research Center (IPRC), Tehran, Iran
Email: m.jahanbakhsh@ut.ac.ir

Abstract
Defense and security budgeting, as one of the most influential instruments of public policy, plays a central role in safeguarding national security, strengthening deterrence capabilities, and achieving the strategic objectives of states. Over the past decade, the intensification and persistence of geopolitical tensions at regional and international levels have profoundly transformed the security environment of countries, leading to the redefinition of priorities and mechanisms in defense budgeting. Against this background, the present applied study examines and explains the effects of geopolitical tensions on defense budget trends and structures. The study employs a descriptive-analytical method and draws on statistical data and official documents published by reputable international institutions in the field of military expenditure. The study population comprises countries and regions that were directly or indirectly exposed to geopolitical tensions between 2015 and 2024 and were selected purposively. Data were analyzed through temporal trend analysis and regional comparisons to clarify the relationship between the intensity of geopolitical tensions and changes in the level and composition of defense budgets. The findings indicate that escalating geopolitical tensions, through heightened threat perceptions and shifts in the balance of power, have contributed to a substantial increase in global military expenditure. Over the period examined, world military expenditure increased by approximately 37%, while in 2024 the global military burden reached 2.5% of gross domestic product and military expenditure accounted for 7.1% of total government expenditure. Overall, the findings suggest that the international system is moving toward an increasingly competitive and Cold War-like pattern in which strengthening defense and security budgets has become a major policy priority for governments.

Keywords: Geopolitical Tensions; Defense Strategy; Defense Budgeting; Military Expenditure

فصلنامه امنیت ملی

سال شانزدهم، شماره اول (پیاپی ۵۹)، بهار ۱۴۰۵، صص. ۴۹-۸۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۲ ـ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۲

مقاله پژوهشی

پیامدهای تنش‌های ژئوپلیتیکی بر بودجه‌ریزی دفاعی

بهادر غلامی
عضو هیئت‌علمی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (نویسنده مسئول)
Email: behadorgholami@ut.ac.ir

مصطفی جهانبخش
پژوهشگر ارشد مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران، ایران
Email: m.jahanbakhsh@ut.ac.ir

چکیده

بودجه‌ریزی دفاعی–امنیتی به‌عنوان یکی از مؤثرترین ابزارهای سیاست‌گذاری عمومی، نقشی محوری در تضمین امنیت ملی، افزایش توان بازدارندگی و تحقق اهداف راهبردی دولت‌ها ایفا می‌کند. در دهه اخیر، تشدید و تداوم تنش‌های ژئوپلیتیکی در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی، محیط امنیتی کشورها را با دگرگونی‌های عمیق مواجه ساخته و به بازتعریف اولویت‌ها و سازوکارهای بودجه‌ریزی دفاعی انجامیده است. براین‌اساس، پژوهش حاضر با رویکردی کاربردی، به بررسی و تبیین تأثیر تنش‌های ژئوپلیتیکی بر روندها و ساختارهای بودجه دفاعی می‌پردازد. این مطالعه با بهره‌گیری از روش توصیفی–تحلیلی و با اتکا به داده‌های آماری و اسناد رسمی منتشرشده توسط نهادهای معتبر بین‌المللی در حوزه مخارج نظامی انجام شده است. جامعه مورد مطالعه شامل کشورها و مناطقی است که در بازهٔ زمانی ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۴ به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در معرض تنش‌های ژئوپلیتیکی قرار داشته‌اند و به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. تحلیل داده‌ها از طریق بررسی روندهای زمانی و مقایسه‌های منطقه‌ای صورت گرفته تا پیوند میان شدت تنش‌ها و تغییرات در سطح و ترکیب بودجه‌های دفاعی روشن شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی، از رهگذر افزایش ادراک تهدید و برهم‌خوردن توازن قوا، موجب رشد معنادار مخارج دفاعی در سطح جهانی شده است؛ به‌گونه‌ای که طی دوره مورد بررسی، هزینه‌های نظامی جهان حدود ۳۷ درصد افزایش یافته و در سال ۲۰۲۴ بار نظامی جهانی به ۲/۵ درصد تولید ناخالص داخلی و سهم بودجه دفاعی از کل هزینه‌های دولت‌ها به ۷/۱ درصد رسیده است. درمجموع، نتایج بیانگر حرکت نظام بین‌الملل به‌سوی الگویی رقابت‌محور و شبه جنگ سرد است که در آن تقویت بودجه‌های دفاعی–امنیتی به یکی از اولویت‌های اصلی سیاست‌گذاری دولت‌ها تبدیل شده است.

کلیدواژه‌ها: تنش‌های ژئوپلیتیکی، راهبرد دفاعی، بودجه‌ریزی دفاعی، هزینه‌های نظامی

https://ns.sndu.ac.ir/ E-ISSN: 2980-8251

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

مقدمه

بودجه‌ریزی دفاعی یکی از ارکان بنیادین سیاست امنیت ملی در اکثر کشورها به شمار می‌رود و نقشی تعیین‌کننده در تحقق اهداف راهبردی، ارتقای بازدارندگی و مدیریت تهدیدات نظامی ایفا می‌کند. اهمیت این فرایند در بستر تحولات شتابان بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی بیش‌ازپیش برجسته شده است؛ به‌ویژه در شرایطی که تنش‌های ژئوپلیتیکی در مناطق مختلف جهان رو به افزایش گذاشته و محیط امنیتی بسیاری از کشورها را دستخوش تغییر کرده است (سایپیاتودن[1]،۲۰۲۴: ۹۸۳). در این چهارچوب، بودجه‌ریزی دفاعی تنها ابزار تخصیص منابع به حوزه‌های امنیتی نیست، بلکه شاخصی کلیدی برای سنجش تحولات قدرت در سطوح جهانی و منطقه‌ای نیز محسوب می‌شود.

با وجود اهمیت روزافزون این حوزه، یکی از چالش‌های اساسی در مطالعه بودجه‌ریزی دفاعی، فقدان شفافیت و محرمانگی گسترده اطلاعات است؛ امری که به‌دلیل حساسیت‌های امنیتی، ارزیابی دقیق ابعاد این بودجه‌ها را دشوار می‌سازد (پیمان و همکاران ۲۰۰۸). تلاش‌های بین‌المللی برای ارتقای شفافیت، ازجمله درخواست سازمان ملل متحد از سال ۱۹۸۱ میلادی جهت ارائه گزارش‌های نظامی، الزام‌آور نبوده و همچنان با مشارکت حداقلی دولت‌ها مواجه است؛ چنان‌که براساس گزارش مجمع عمومی این سازمان در ۲۲ ژوئیه ۲۰۲۴، تنها ۵۴ کشور گزارش خود را برای سال مالی ۲۰۲۳ ارائه کرده‌اند (مجمع عمومی سازمان ملل[2]،۲۰۲۴: ۱). نهادهایی مانند سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) نیز هرچند اطلاعاتی درباره هزینه‌های دفاعی اعضای خود منتشر می‌کنند، اما درمجموع، سطح شفافیت در بودجه‌ریزی دفاعی نسبت به سایر حوزه‌های حکمرانی در پایین‌ترین سطح قرار دارد.

تحولات ژئوپلیتیکی پس از پایان جنگ سرد به‌طور معناداری الگوهای بودجه‌ریزی دفاعی را تحت تأثیر قرار داده‌اند. تشدید رقابت‌های قدرت‌های بزرگ، تنوع تهدیدات امنیتی، افزایش منازعات منطقه‌ای و ظهور تهدیدات نامتقارن، کشورها را به بازنگری در اولویت‌های امنیتی و افزایش محسوس هزینه‌های نظامی سوق داده است. در این راستا، بودجه دفاعی

1. Saipiatuddin
2. United Nations General Assembly

نه‌تنها به‌عنوان ابزاری برای تقویت توان نظامی، بلکه به‌عنوان شاخصی از تغییرات قدرت و تلاش کشورها برای بازطراحی توازن قوا مورد توجه قرار می‌گیرد (فلوشتویو[1]،۲۰۲۴: ۲۲۷). پرسش اصلی در ادبیات مرتبط با امنیت ملی و بودجه‌ریزی دفاعی آن است که «تنش‌های ژئوپلیتیکی از چه مسیرها و سازوکارهایی بر فرایند بودجه‌ریزی دفاعی کشورها اثر می‌گذارند؟» پاسخ به این پرسش به‌دلیل پیامدهای آن برای سیاست‌گذاری داخلی و رفتار خارجی دولت‌ها، اهمیت قابل توجهی دارد. تحلیل این تأثیرات می‌تواند به درک دقیق‌تر روندهای آینده در سیاست‌های دفاعی، طراحی الگوهای کارآمد بازدارندگی و مقابله با تهدیدات کمک کند.

در سطح منطقه‌ای، بی‌ثباتی‌های فزاینده به‌ویژه در غرب آسیا، اقدامات برخی قدرت‌های مداخله‌گر و نیز تهدیدات ناشی از گروه‌های تروریستی، کشورهایی مانند جمهوری اسلامی ایران را به افزایش بودجه‌های دفاعی و بازنگری در اولویت‌های امنیتی واداشته است. تحرکات رژیم صهیونیستی و تلاش آن برای تغییر هندسه امنیتی منطقه نیز ضمن تشدید حساسیت‌های راهبردی، تحلیل روند بودجه‌ریزی دفاعی در این منطقه را ضروری‌تر کرده است. چنین مطالعه‌ای می‌تواند به ارتقای توان بازدارندگی و تدوین سیاست‌های دفاعی کارآمدتر برای ایران و سایر بازیگران منطقه کمک کند.

پژوهش حاضر با هدف تحلیل تأثیر تنش‌های ژئوپلیتیکی بر الگوهای بودجه‌ریزی دفاعی در سطح جهانی و منطقه‌ای صورت گرفته و می‌کوشد مسیرهای اثرگذاری این تحولات را شناسایی و تبیین کند. بررسی سازوکارهای تخصیص منابع دفاعی، دلایل تغییر در اولویت‌بندی بخش‌های امنیتی و پیامدهای آن برای کشورهایی با تهدیدات بالا ازجمله جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند شناختی دقیق‌تر از الگوی آینده‌نگر بودجه‌ریزی دفاعی ارائه دهد و زمینه‌ساز شکل‌گیری راهبردهای بازدارنده و مؤثرتر گردد.

1. Floştoiu

۱. پیشینهٔ پژوهش

بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که موضوع بودجه‌ریزی دفاعی در پیوند با تحولات ژئوپلیتیکی، هرچند اهمیت فزاینده‌ای یافته، اما به‌صورت پراکنده و عمدتاً در قالب گزارش‌های نهادی مورد مطالعه قرار گرفته است. بخش قابل‌توجهی از داده‌های معتبر این حوزه توسط نهادهای بین‌المللی منتشر می‌شود. به‌عنوان نمونه، گزارش‌های سالانه مؤسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک و داده‌های «مؤسسه بین‌المللی تحقیقات صلح استکهلم»[1] از مهم‌ترین منابع برای تحلیل روند هزینه‌های نظامی، الگوهای افزایش بودجه دفاعی و مقایسه میان کشورها به شمار می‌روند. این گزارش‌ها علاوه بر ارائه برآوردهای کمی، دلایلی مانند تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی، ظهور تهدیدات هیبریدی و افزایش منازعات منطقه‌ای را از عوامل اصلی رشد هزینه‌های نظامی طی سال‌های اخیر دانسته‌اند. همچنین سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) به‌طور منظم اطلاعات مربوط به بودجه دفاعی اعضا را منتشر می‌کند که داده‌های مهمی برای تحلیل روندهای دفاعی در کشورهای غربی فراهم می‌آورد.

در سطح ملی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی ازجمله نهادهایی است که به‌صورت نظام‌مند به بررسی الگوهای بودجه‌ریزی دفاعی پرداخته است. گزارش «بودجه‌ریزی دفاعی در جهان، الگوهای عملی و نظری» (غلامی، ۱۳۹۷) ازجمله مطالعاتی است که به تبیین ساختار، الگوها و روندهای تخصیص بودجه دفاعی در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای پرداخته و اطلاعات پایه برای تحلیل‌های سیاستی فراهم می‌کند.

افزون بر این، در ادبیات دانشگاهی نیز بررسی‌های محدودی درباره اثر تحولات محیطی بر بودجه‌ریزی دفاعی صورت گرفته است. ازجمله در مقاله «تأثیرات تهدیدات زیستی بر بودجه‌ریزی دفاعی و امنیتی: مطالعه موردی کووید-۱۹» (غلامی، ۱۳۹۹)، تأثیر همه‌گیری ویروس کرونا بر الگوهای تخصیص منابع دفاعی و تغییرات اولویت‌های امنیتی تحلیل شده است. این مطالعه نشان داد که تهدیدات نوظهور، همچون تهدیدات زیستی، می‌توانند ساختار بودجه دفاعی کشورها را تحت تأثیر قرار دهند. همچنین پژوهش اسماعیلی و علوی (۱۳۹۹)

1. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)

با عنوان «بررسی و مقایسه بودجه نظامی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای منتخب جهان» به مقایسه الگوهای بودجه‌ریزی دفاعی ایران با قدرت‌های بزرگ نظامی نظیر ایالات‌متحده، فرانسه، روسیه، انگلستان و چین پرداخته و تفاوت‌های ساختاری و روندی این کشورها را تحلیل کرده است.

با وجود ارزش این مطالعات، برخی خلأهای پژوهشی همچنان باقی است؛ ازجمله بررسی نظام‌مند تأثیر تنش‌های ژئوپلیتیکی بر فرایند بودجه‌ریزی دفاعی، تبیین مسیرهای اثرگذاری تحولات منطقه‌ای – به‌ویژه در غرب آسیا – بر تخصیص منابع دفاعی و تحلیل پیامدهای این روندها برای کشورهایی با تهدیدات امنیتی فزاینده همچون جمهوری اسلامی ایران. پژوهش حاضر در پی پُرکردن بخشی از این خلأها است.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲-۱. بودجه

مفهوم بودجه در ادبیات مالی از واژه فرانسوی baguette به معنای «کیسه کوچک اسناد» ریشه گرفته و در گذر زمان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای برنامه‌ریزی و مدیریت منابع شناخته شده است. بودجه در سطح نظری، «برنامه‌ای عملیاتی و رسمی» است که به‌صورت پولی تنظیم می‌شود و با پیش‌بینی درآمدها و هزینه‌ها، تحقق اهداف یک دستگاه یا دولت را در یک دوره مالی ممکن می‌سازد (سلستین[1]،۲۰۲۱: ۱۸). در همین راستا، بودجه دولت سندی است که منابع و مصارف سالانه را تعیین کرده و نقش راهبردی در اجرای خط‌مشی عمومی دارد (طلب‌نیا و طالبی، ۱۳۹۷:۴۴). مطابق ماده (۱) قانون محاسبات عمومی کشور، بودجه «برنامه مالی دولت» محسوب می‌شود که باید ناظر بر تحقق سیاست‌ها و اهداف قانونی باشد (سلگی، گل مرصع و شمسی،۱۴۰۱: ۱۹۴). به‌طور کلّی، بودجه به‌عنوان ابزاری برای مدیریت منابع، برنامه‌ریزی و ایجاد هماهنگی میان فعالیت‌های مختلف، مزایای متعددی دارد که ازجمله آن‌ها می‌توان به کنترل منابع، تعیین برنامه‌ها، ارزیابی عملکرد، ایجاد شفافیت و

1. Celestin

پاسخ‌گویی و شناسایی مشکلات اشاره کرد (هو[1]،۲۰۱۸: ۷۵۱).

۲-۲. بودجه‌ریزی

بودجه‌ریزی فرایند تخصیص منابع محدود برای پاسخ‌گویی به نیازهای نامحدود است؛ فرایندی مدیریتی که علاوه بر جنبه حسابداری، نقش تعیین‌کننده‌ای در برنامه‌ریزی عملیاتی و کنترل عملکرد دارد. بودجه‌ریزی با تعیین اهداف، تنظیم برنامه‌ها، تخصیص منابع لازم و تعریف محدودیت‌های هزینه‌ای، شالوده مدیریت مالی و سازمانی را تشکیل می‌دهد (سلستین،۲۰۲۱). در این رویکرد، بودجه‌ریزی ابزاری برای ترجمه اهداف سازمانی به شاخص‌های مالی است که مدیران از طریق آن عملکرد را ارزیابی و اصلاح می‌کنند (طلب‌نیا و طالبی،۱۳۹۷: ۴۴). از منظر مدیریت کلان، بودجه‌ریزی صحیح می‌تواند کارایی و اثربخشی سیستم‌های کنترل را افزایش داده و استفاده بهینه از منابع را تضمین کند (سلگی، گل مرصع و شمسی،۱۴۰۱: ۱۹۷).

۲-۳. بودجه‌ریزی دفاعی

بودجه‌ریزی دفاعی به‌عنوان یکی از پیچیده‌ترین گونه‌های بودجه‌ریزی، فرایندی چندمرحله‌ای شامل برنامه‌ریزی، تخصیص، اجرا و نظارت بر منابع دفاعی است. این نوع بودجه‌ریزی با اهداف بلندمدت امنیتی و راهبردی کشورها گره خورده و نقش کلیدی در عملیاتی‌سازی راهبرد دفاعی ایفا می‌کند. مطابق دیدگاه تاگارِف، «راهبرد، برنامه‌ها و بودجه» سه ضلع اصلی تصمیم‌گیری دفاعی بوده و باید در تعامل کامل با یکدیگر طراحی شوند (تاگارِو[2]،۲۰۱۰). بودجه دفاعی طیف گسترده‌ای از هزینه‌ها شامل نیروی انسانی، عملیات، نگهداشت، تدارکات، آموزش و تحقیقات فناوری‌های نظامی را در برمی‌گیرد و در بسیاری از کشورها حتی کمک‌های نظامی خارجی نیز بخشی از آن محسوب می‌شود (مالیزارد[3]، ۲۰۱۷).

1. Ho
2. Tagarev
3. Malizard

بودجه‌ریزی دفاعی علاوه بر تأمین آمادگی نظامی، ابزاری اساسی در تقویت توان بازدارندگی و مقابله با تهدیدات بالفعل و بالقوه است (ساندینو[1]،۲۰۱۷:۴). بدین‌سان، تغییرات محیط امنیتی، تهدیدات نظامی و تحولات ژئوپلیتیکی به‌طور مستقیم بر حجم و ترکیب بودجه دفاعی اثر می‌گذارند و موجب بازنگری‌های مستمر در ساختار آن می‌شوند.

۲-۴. تنش‌های ژئوپلیتیکی

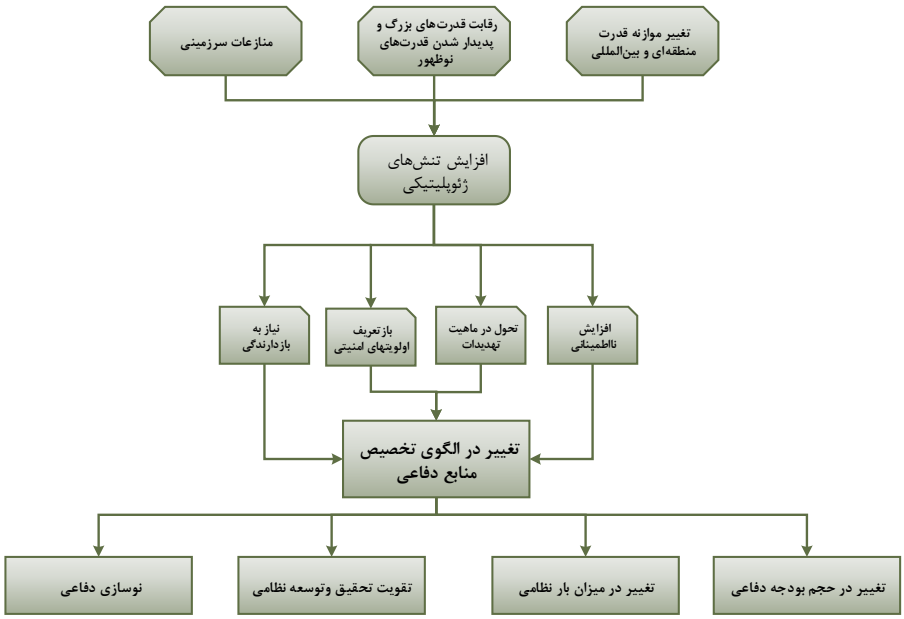
تنش‌های ژئوپلیتیکی یکی از متغیرهای کلیدی اثرگذار بر ساختار قدرت و تصمیمات دفاعی کشورها هستند. این تنش‌ها که ریشه در عوامل جغرافیایی، رقابت‌های سرزمینی، اختلافات ایدئولوژیک و منافع ملی دارند، از گذشته تاکنون یکی از مهم‌ترین محرک‌های منازعات و رقابت‌های نظامی بوده‌اند (علیپور، سعادتی و رادمهر،۱۴۰۰). درواقع، تنش‌ها و منازعات ژئوپلیتیکی معمولاً به‌ویژه به‌دلیل اختلافات سرزمینی، ایدئولوژیکی، یا قدرتی بروز می‌کنند (حافظ‌نیا[2] و همکاران، ۲۰۱۴) که می‌تواند تأثیر زیادی بر ثبات سیاسی و اقتصادی کشورهای درگیر داشته باشد. علاوه بر این؛ در قرن بیست‌ویکم، مؤلفه‌هایی همچون رقابت برای منابع انرژی، کمبود منابع طبیعی، تغییرات ژئواکونومیک و ظهور قدرت‌های نوظهور مانند چین و هند به تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی انجامیده‌اند (پاشوپولتی[3]،۲۰۲۴: ۲۸۳). این تنش‌ها با ایجاد تغییر در موازنه قدرت و افزایش بی‌ثباتی منطقه‌ای و بین‌المللی، کشورها را به افزایش هزینه‌های دفاعی، اصلاح ساختارهای بودجه‌ای و بازطراحی سیاست‌های نظامی وادار می‌کنند. درواقع، ژئوپلیتیک یکی از عوامل اصلی شکل‌دهنده جهت‌گیری‌های بودجه‌ریزی دفاعی است و تغییرات آن می‌تواند پیامدهای مستقیم بر تخصیص منابع، اولویت‌بندی دفاعی و راهبردهای بازدارندگی داشته باشد (آفونسو[4]، آلوز[5] و مونتیرو[6]،۲۰۲۴: ۲).

درمجموع، مبانی نظری ارائه‌شده نشان می‌دهد که بودجه و بودجه‌ریزی صرفاً

1. Sandino
2. Hafeznia
3. Pasupuleti
4. Afonso
5. Alves
6. Monteiro

سازوکارهایی مالی و فنی نیستند، بلکه ابزارهایی راهبردی برای ترجمه اهداف کلان دولت‌ها به‌ویژه در حوزه امنیت ملی، به تصمیمات عملیاتی محسوب می‌شوند. در این میان، بودجه‌ریزی دفاعی جایگاهی متمایز دارد؛ زیرا مستقیماً با ادراک تهدید، اهداف بلندمدت امنیتی و ملاحظات راهبردی کشورها پیوند خورده است. از این منظر، الگوی تخصیص منابع دفاعی را باید بازتابی از ارزیابی دولت‌ها از محیط امنیتی پیرامونی دانست؛ ارزیابی‌ای که نه ثابت، بلکه متأثر از تغییرات مستمر در ساختار قدرت، تهدیدات نوظهور و تحولات ژئوپلیتیکی استبر همین اساس می‌توان گفت؛ محیط امنیتی متغیر از طریق افزایش یا کاهش سطح نااطمینانی، مستقیماً بر حجم، ترکیب و جهت‌گیری بودجه‌های دفاعی اثر می‌گذارد. تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی، تغییر در موازنه‌های منطقه‌ای و جهانی و رقابت میان قدرت‌های بزرگ، دولت‌ها را ناگزیر می‌سازد تا در اولویت‌های دفاعی خود بازنگری کنند و منابع را به حوزه‌هایی چون بازدارندگی، نوسازی تسلیحاتی، فناوری‌های نوین نظامی و آمادگی عملیاتی اختصاص دهند. در مقابل، کاهش تنش‌ها یا تغییر ماهیت تهدیدات می‌تواند به جابه‌جایی منابع از هزینه‌های سخت نظامی به حوزه‌های مکمل امنیتی منجر شود. بدین‌ترتیب، بودجه‌ریزی دفاعی به‌مثابه سازوکاری پویا عمل می‌کند که پیوسته با تحولات محیط امنیتی تطبیق می‌یابد.

در نهایت، تأکید بر تغییرات ژئوپلیتیکی نشان می‌دهد که الگوی تخصیص منابع دفاعی را نمی‌توان صرفاً براساس متغیرهای اقتصادی یا نهادی توضیح داد، بلکه باید آن را در بستر رقابت‌های ژئوپلیتیکی و ادراکات امنیتی دولت‌ها تحلیل کرد. ژئوپلیتیک با بازتعریف تهدیدها، فرصت‌ها و محدودیت‌ها، منطق تصمیم‌گیری دفاعی را دگرگون می‌سازد و به عاملی تعیین‌کننده در بازطراحی ساختار بودجه‌های دفاعی تبدیل می‌شود. ازاین‌رو، رابطه میان محیط امنیتی متغیر و بودجه‌ریزی دفاعی رابطه‌ای تعاملی و چندبُعدی است که فهم آن، مستلزم توجه هم‌زمان به تحولات ژئوپلیتیکی، راهبردهای امنیتی و سازوکارهای تخصیص منابع است.

نمودار ۱: مدل مفهومی تأثیر تنش‌های ژئوپلیتیکی در بودجه‌ریزی دفاعی

منبع: یافته‌های پژوهش

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد و می‌کوشد با اتکا بر داده‌های معتبر بین‌المللی، رابطه میان پویایی محیط امنیتی و الگوی تخصیص منابع دفاعی را در بستر تحولات ژئوپلیتیکی تبیین کند. تمرکز اصلی مطالعه بر این فرض استوار است که تغییر در موازنه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، تشدید یا کاهش تهدیدات ادراک‌شده و جابه‌جایی کانون‌های تنش ژئوپلیتیکی، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر اولویت‌های دفاعی و نحوه توزیع منابع مالی در بخش نظامی کشورها اثر می‌گذارد. از حیث ماهیت، تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی است؛ بدین معنا که در گام نخست، تصویری نظام‌مند از تحول محیط امنیتی و روندهای ژئوپلیتیکی مؤثر بر آن ارائه می‌شود و هم‌زمان تغییرات در ساختار و جهت‌گیری بودجه‌های دفاعی مورد توصیف قرار می‌گیرد. در گام دوم، با بهره‌گیری از تحلیل‌های تطبیقی و ساختاری، پیوند میان متغیرهای ژئوپلیتیکی (مانند تغییر در الگوهای تهدید، رقابت‌های

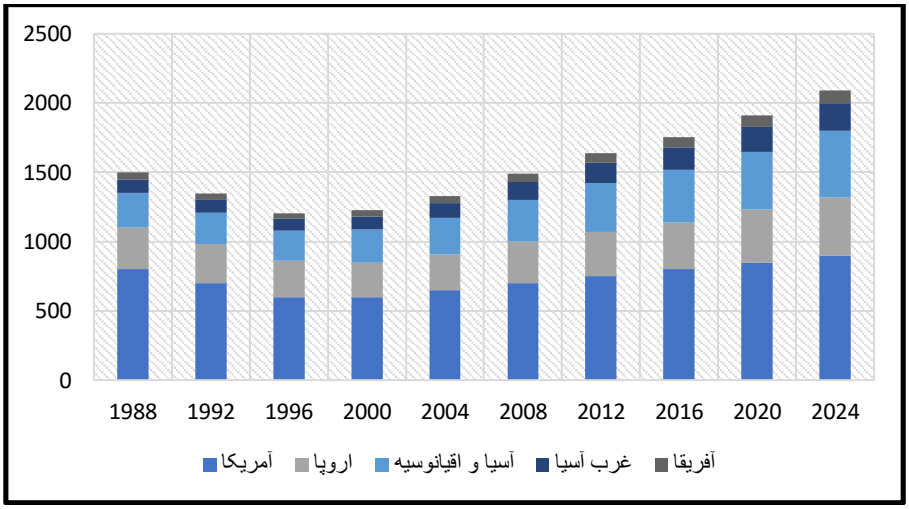
منطقه‌ای و بین‌المللی و تحولات نظم امنیتی) و الگوهای تخصیص منابع دفاعی تحلیل می‌شود تا منطق حاکم بر تصمیمات بودجه‌ای در شرایط محیط امنیتی متغیر آشکار گردد. روش گردآوری داده‌ها مبتنی بر مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است. داده‌های مورد نیاز از گزارش‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر بین‌المللی استخراج شده و مهم‌ترین منابع شامل گزارش‌های سالانه مؤسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک (IISS)، مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استکهلم (SIPRI)، اسناد رسمی منتشرشده از سوی نهادهای دفاعی و امنیتی کشورها و گزارش‌های سیاستی مراکز پژوهشی معتبر است. این منابع به‌دلیل جامعیت، به‌روز بودن و سازگاری با مطالعات امنیتی و ژئوپلیتیکی، امکان تحلیل شواهدمحور از چگونگی تأثیر تغییرات محیط امنیتی بر الگوی تخصیص منابع دفاعی را فراهم می‌سازند. در بخش تحلیل، داده‌های کمی و کیفی گردآوری‌شده در چهارچوب‌های مرسوم در مطالعات امنیت ملی، شامل تحلیل روندها، تحلیل تطبیقی و تحلیل ارتباطی میان شاخص‌های ژئوپلیتیکی و بودجه دفاعی، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این رویکرد امکان می‌دهد ساختار تغییرات دفاعی کشورها به‌صورت مستند تشریح شده و تأثیر شدت، نوع و دامنه تنش‌های ژئوپلیتیکی بر تصمیمات بودجه‌ای ارزیابی شود. روش تحقیق حاضر با رعایت اصول پژوهش‌های راهبردی، تلاش می‌کند رابطه میان محیط امنیتی متغیر و الگوی تخصیص منابع دفاعی را تبیین کند و از این رهگذر، به ارائه تحلیلی دقیق و مبتنی بر شواهد در حوزه امنیت ملی بپردازد.

۴. تجزیه‌وتحلیل یافته‌ها

۴-۱. روند هزینه‌های نظامی جهان در سال ۲۰۲۴

انتظار می‌رفت که پیامدهای اقتصادی ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ در سال‌های اخیر، روند رشد هزینه‌های نظامی جهان را محدود سازد یا حداقل موجب کندشدن آهنگ افزایش آن شود؛ اما برآوردهای نهادهای معتبر بین‌المللی نشان می‌دهد که نه‌تنها چنین کاهشی رخ نداد، بلکه بودجه‌های دفاعی در سال ۲۰۲۴ نیز با شتاب بیشتری افزایش یافته است. براساس

گزارش مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استکهلم، هزینه‌های نظامی جهان در سال ۲۰۲۴ با رشد ۴/۹ درصدی نسبت به ۲۰۲۳ به ۲۷۱۸ میلیارد دلار رسیده که این میزان، بالاترین نرخ رشد سالیانه از سال ۱۹۸۸ به شمار می‌آید (لیانگ[1] و همکاران،۲۰۲۵: ۱). این روند افزایشی در گزارش سالانه «میلیتاری بالانس» نیز تأیید شده و این گزارش، میزان هزینه دفاعی جهان در سال ۲۰۲۴ را ۲۴۳۲ میلیارد دلار اعلام کرده است که نسبت به سال پیش ۹ درصد رشد نشان می‌دهد (هکت[2]،۲۰۲۵: ۵۲۵).

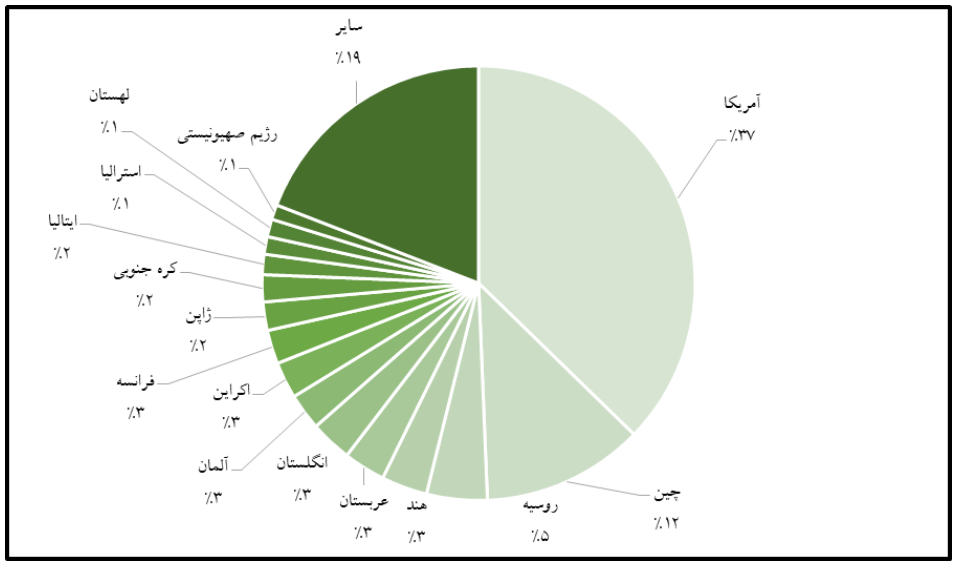
نمودار ۲: نمودار هزینه‌های نظامی جهان و مناطق مختلف (۱۹۸۸-۲۰۲۴)

منبع: لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵

نمودارهای ارائه‌شده در گزارش‌های «سیپری»[3] طی دوره بلندمدت ۱۹۹۲-۲۰۲۴ نشان می‌دهد که افزایش هزینه‌های نظامی تقریباً در تمامی مناطق جهان ادامه یافته و از یک الگوی تدریجی-رشدی تبعیت می‌کند. این روند بیانگر آن است که ساختار امنیت بین‌الملل در حال حرکت به‌سوی نظامی‌سازی بیشتر، رقابت تسلیحاتی گسترده‌تر و تقویت بازدارندگی سخت است. براساس داده‌های سیپری، پنج کشور نخست جهان از نظر هزینه نظامی - ایالات‌متحده،

1. Liang
2. Hackett
3. Sipri

چین، روسیه، آلمان و هند – با مجموع ۱۶۳۴ میلیارد دلار، حدود ۶۰ درصد از کل هزینه‌های نظامی جهان را به خود اختصاص داده‌اند. در این میان، آلمان با رشد ۲۸ درصدی بودجه نظامی، در جایگاه پنجم قرار گرفته است (لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵). گزارش میلیتاری بالانس نیز رتبه‌بندی مشابهی ارائه می‌دهد؛ با این تفاوت که در این گزارش انگلستان و هند در رتبه‌های پنجم و ششم قرار گرفته‌اند. تمرکز هزینه‌های دفاعی در سطح جهانی بسیار بالاست. مطابق برآوردهای سیپری، ۴۰ کشور نخست حدود ۹۳ درصد از کل هزینه‌های نظامی جهان را به خود اختصاص داده‌اند؛ به بیان دیگر، بیش از ۱۵۰ کشور باقیمانده تنها ۷ درصد از بودجه دفاعی جهان را مصرف می‌کنند. افزون بر این، ۱۵ کشور نخست به‌تنهایی نزدیک به ۸۱ درصد هزینه‌های نظامی جهان را تشکیل می‌دهند. گزارش میلیتاری بالانس نیز این تمرکز را تأیید کرده و حجم هزینه دفاعی ۱۵ کشور نخست را حدود ۱۹۰۰ میلیارد دلار برآورد می‌کند که معادل ۸۰ درصد کل هزینه‌های جهانی است؛ درحالی‌که مجموع هزینه‌های بقیه کشورهای جهان حدود ۵۰۰ میلیارد دلار است (هکت، ۲۰۲۵: ۱۰).

نمودار ۳: نمودار هزینه‌های نظامی کشورها به کل هزینه‌های نظامی جهان در سال ۲۰۲۴ (سیپری)

منبع: لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵

تحولات ژئوپلیتیکی در سال‌های اخیر، تغییرات قابل‌توجهی در جایگاه برخی کشورها ایجاد کرده است. اوکراین در پی جنگ با روسیه، از رتبه ۱۱ در سال‌های پیش به رتبه ۸ در سال ۲۰۲۳ رسیده و فرانسه با یک رتبه کاهش در جایگاه هشتم قرار گرفته است (تیان[1] و همکاران، ۲۰۲۴). همچنین در بازهٔ زمانی ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۴، اوکراین با رشد ۱۲۵۱ درصدی بیشترین افزایش بودجه نظامی را داشته است. پس از آن، لهستان (۱۵۹ درصد)، رومانی (۱۴۳ درصد) و رژیم صهیونیستی (۱۳۵ درصد) در جایگاه‌های بعدی قرار دارند؛ روندی که مستقیماً از افزایش تنش‌های ژئوپلیتیکی دهه اخیر تأثیر پذیرفته است (لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵).

با وجود روند کلی افزایشی، برخی کشورها کاهش هزینه دفاعی را تجربه کرده‌اند. مطابق گزارش میلیتاری بالانس، بودجه نظامی ایران (۳/۷- درصد)، برزیل، فنلاند و هند در سال ۲۰۲۴ نسبت به ۲۰۲۳ کاهش یافته است. هزینه نظامی ایران براساس گزارش‌های سیپری و میلیتاری بالانس به ترتیب ۷/۹ میلیارد دلار و ۸ میلیارد دلار برآورد شده است. درمجموع، داده‌های ارائه‌شده توسط نهادهای بین‌المللی نشان می‌دهد که سال ۲۰۲۴ را باید سال تعمیق رقابت‌های قدرت‌های بزرگ، شدت یافتن بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی و گسترش روند نظامی‌سازی در معماری امنیت بین‌الملل دانست؛ روندی که پیامدهای راهبردی مهمی برای مناطق درگیر تنش، ازجمله غرب آسیا، به‌همراه دارد.

۴-۲. هزینه‌های نظامی مناطق و نواحی جهان

براساس گزارش مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استکهلم، هزینه‌های نظامی در تمامی پنج منطقه جغرافیایی اصلی جهان طی سال‌های ۲۰۲۳ و ۲۰۲۴ برای دومین سال پیاپی افزایش یافته است؛ روندی که بیانگر تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی و نظامی‌سازی فزاینده محیط امنیت بین‌الملل است (لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵). در سال ۲۰۲۴، بیشترین میزان رشد منطقه‌ای هزینه‌های دفاعی به ترتیب در اروپا و خاورمیانه مشاهده شده است؛ به‌گونه‌ای که اروپا با ۱۷

1. Tian

درصد و خاورمیانه با ۱۵ درصد رشد نسبت به سال ۲۰۲۳، بالاترین نرخ افزایش را به خود اختصاص داده‌اند. در سطح زیرمناطق نیز، آمریکای مرکزی و کارائیب و اروپای شرقی به ترتیب با ۳۱ درصد و ۲۴ درصد، بیشترین افزایش بودجه نظامی در سال ۲۰۲۴ را ثبت کرده‌اند. این روند در اروپای شرقی به‌طور مستقیم بازتاب‌دهنده پیامدهای تداوم جنگ اوکراین و تشدید رقابت‌های امنیتی ناتو با روسیه است.

مقایسه روندهای بلندمدت نشان می‌دهد که از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۴، بیشترین رشد هزینه‌های نظامی به ترتیب مربوط به اروپا (۸۳ درصد) و آسیا- اقیانوسیه (۴۶ درصد) بوده است؛ دو منطقه‌ای که در معرض رقابت قدرت‌های بزرگ و تغییرات عمیق ژئوپلیتیکی قرار دارند. در مقابل، آفریقا با رشد ۱۱ درصدی کم‌ترین افزایش را تجربه کرده و مناطق آمریکا و غرب آسیا رشدی معادل ۱۹ درصد را ثبت کرده‌اند. در زیرمقیاس‌های منطقه‌ای نیز طی دوره ۲۰۱۵-۲۰۲۴ اروپای شرقی با ۱۶۴ درصد، آمریکای مرکزی و کارائیب با ۱۱۱ درصد و آسیای شرقی با ۵۴ درصد، بالاترین نرخ رشد نظامی را به خود اختصاص داده‌اند. در مقابل، آسیای مرکزی با ۲۵ درصد کاهش و آمریکای جنوبی با ۴/۱ درصد کاهش کم‌ترین میزان رشد یا حتی کاهش بودجه دفاعی را تجربه کرده‌اند. این الگوهای منطقه‌ای بیانگر آن است که میزان افزایش هزینه‌های نظامی با سطح و شدت تهدیدات ادراک‌شده در هر منطقه هم‌بستگی مستقیم دارد؛ به‌گونه‌ای که زیرمناطق مواجه با بحران‌های فعال یا رقابت‌های ژئوپلیتیکی گسترده، بیشترین رشد را نشان می‌دهند. چنین روندی، معماری امنیت جهانی را بیش از پیش به‌سوی تسلیح‌محوری، رقابت پایدار و بازدارندگی سخت سوق می‌دهد.

جدول ۱: هزینه‌های نظامی مناطق و نواحی مختلف جهان در سال ۲۰۲۴

منطقه و زیر منطقه	هزینه‌ها (۲۰۲۴)- میلیارد دلار	تغییر در هزینه‌ها (درصد)		سهم از هزینه‌های جهان (درصد)
		۲۰۲۴-۲۰۲۳	۲۰۲۴-۲۰۱۵	
جهان	۲۷۱۸	۹/۴	۳۷	۱۰۰
«آفریقا»[1]	۵۲/۱	۳	۱۱	۱/۹
آفریقای شمالی	۳۰/۲	۸/۸	۴۳	۱/۱

۱. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی جیبوتی، اریتره و سومالی نیست.

منطقه و زیر منطقه	هزینه‌ها (۲۰۲۴)- میلیارد دلار	تغییر در هزینه‌ها (درصد)		سهم از هزینه‌های جهان (درصد)
		۲۰۲۳-۲۰۲۴	۲۰۱۵-۲۰۲۴	
«آفریقای زیر صحرا»[۱]	۲۱/۹	-۳/۲	-۱۳	۰/۸
«آمریکا»[۲]	۱۱۰۰	۵/۸	۱۹	۴۰
«آمریکای مرکزی و کارائیب»[۳]	۱۹/۸	۳۱	۱۱۱	۰/۷
آمریکای شمالی	۱۰۲۷	۵/۷	۱۹	۳۸
آمریکای جنوبی	۵۳/۶	-۰/۱	-۴/۱	۲
«آسیا و اقیانوسیه»[۴]	۶۲۹	۶/۳	۴۶	۲۳
«آسیای مرکزی»[۵]	۱/۹	-۵/۵	-۲۵	۰/۱
«آسیای شرقی»[۶]	۴۳۳	۷/۸	۵۴	۱۶
اقیانوسیه	۳۷	۱/۵	۲۶	۱/۴
آسیای جنوبی	۱۰۲	۱	۳۴	۳/۸
«آسیای جنوب شرقی»[۷]	۵۴/۹	۷/۵	۲۷	۲
اروپا	۶۹۳	۱۷	۸۳	۲۶
اروپای مرکزی و غربی	۴۷۲	۱۴	۵۹	۱۷
اروپای شرقی	۲۲۱	۲۴	۱۶۴	۸/۱
«غرب آسیا»[۸]	(۲۴۳)	۱۵	۱۹	(۹)

منبع: لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵

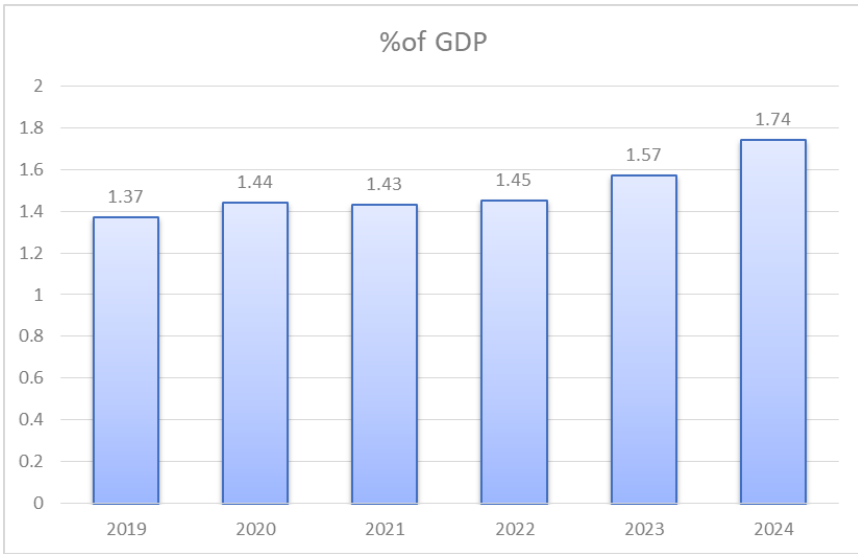
۴-۳. نسبت هزینه‌های نظامی به تولید ناخالص داخلی یا بار نظامی

یکی از شاخص‌های کلیدی برای ارزیابی الگوهای هزینه‌کرد دفاعی کشورها، نسبت

۱. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی جیبوتی، اریتره و سومالی نیست.
۲. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی کوبا نیست.
۳. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی کوبا نیست.
۴. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی کره شمالی، لائوس، ترکمنستان و ازبکستان نیست.
۵. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی ترکمنستان و ازبکستان نیست.
۶. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی کره شمالی نیست.
۷. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی لائوس نیست.
۸. این هزینه‌ها؛ شامل هزینه‌های نظامی سوریه و یمن نیست.

هزینه‌های نظامی به تولید ناخالص داخلی است که در ادبیات امنیتی از آن با عنوان «بار نظامی» یاد می‌شود. این شاخص در مقایسه با حجم مطلق هزینه‌های دفاعی، تصویری واقع‌بینانه‌تر از سطح تخصیص منابع ملی به بخش دفاعی ارائه می‌دهد، زیرا نشان می‌دهد هر کشور چه سهمی از توان اقتصادی خود را مستقیماً صرف امور نظامی می‌کند. براساس گزارش‌های سیپری و میلیتاری بالانس، میانگین بار نظامی جهان در سال ۲۰۲۴ به ترتیب ۲/۵ درصد و ۱/۹۹ درصد برآورد شده است. بررسی جزئیات این شاخص نیز نشان می‌دهد که برخی کشورها به‌دلیل شرایط جنگی یا محیط امنیتی پُرتنش، سهم بسیار بالاتری از اقتصاد خود را به بخش دفاع اختصاص داده‌اند. در این میان، اوکراین با ۳۴ درصد بالاترین بار نظامی جهان را به خود اختصاص داده است؛ رقمی که بیانگر آن است که در سال‌های اخیر بیش از یک‌سوم تولید ناخالص داخلی این کشور صرف هزینه‌های نظامی شده است؛ سطحی بی‌سابقه در دهه‌های اخیر و بازتاب مستقیم جنگ تمام‌عیار با روسیه. گزارش‌های سیپری و میلیتاری بالانس نشان می‌دهند که اکثر کشورهایی که بار نظامی بسیار بالا دارند، در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا قرار گرفته‌اند؛ مناطقی که با ناامنی‌های مزمن، رقابت‌های ژئوپلیتیکی و وابستگی به بازدارندگی سخت مواجه هستند. برای نمونه، براساس گزارش میلیتاری بالانس، بار نظامی الجزایر ۸/۲ درصد، عربستان سعودی ۶/۵ درصد، رژیم صهیونیستی ۶/۴ درصد و عمان ۶/۱ درصد بوده است. در میان قدرت‌های بزرگ نیز، روسیه به‌دلیل تداوم جنگ در سال ۲۰۲۴، بار نظامی حدود ۷ درصد را تجربه کرده است (هکت، ۲۰۲۵: ۱۱).

در این میان، بار نظامی جمهوری اسلامی ایران براساس گزارش میلیتاری بالانس ۱/۸۵ درصد برآورد شده است؛ سطحی که اگرچه پایین‌تر از میانگین برخی مناطق پرتنش است، اما در چهارچوب تهدیدات امنیتی محیط پیرامونی و الزامات دفاعی کشور قابل تحلیل و ارزیابی است. این شاخص‌ها درمجموع نشان می‌دهند که بار نظامی نه‌تنها منعکس‌کننده شرایط امنیتی هر کشور است، بلکه بازتابی از نوع نگاه دولت‌ها به تهدیدات، الزامات بازدارندگی، ظرفیت اقتصادی و الگوی تخصیص منابع دفاعی نیز محسوب می‌شود.

نمودار ۴: نمودار نسبت هزینه دفاع منطقه‌ای اروپا به تولید ناخالص داخلی آن

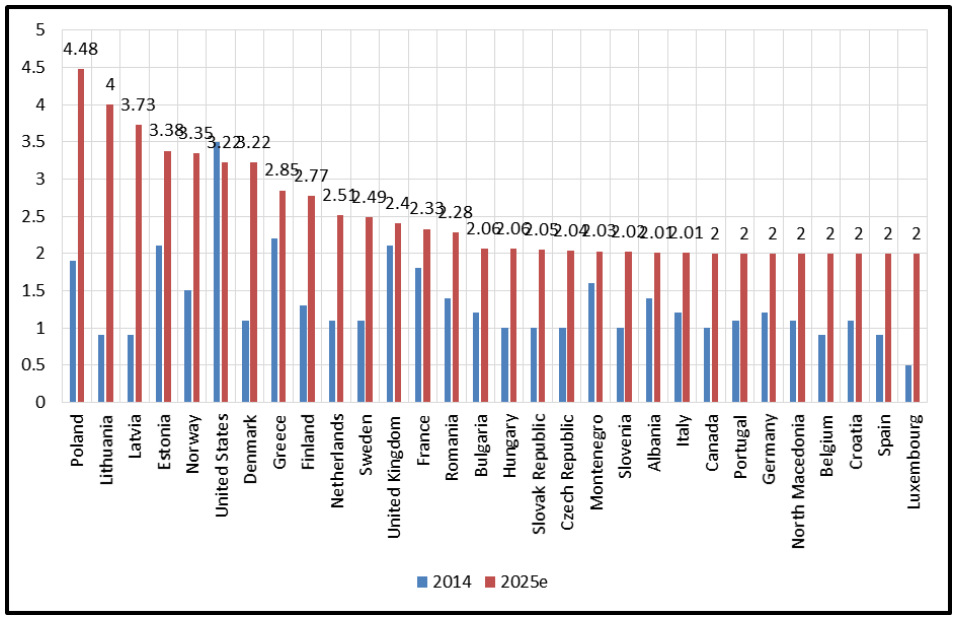
منبع: (هکت، ۲۰۲۵: ۶۵)

در سال ۲۰۲۴، بار نظامی ایالات‌متحده به حدود ۳/۴ درصد تولید ناخالص داخلی رسید؛ رقمی که نشان‌دهنده تداوم تخصیص منابع گسترده دفاعی این کشور در چهارچوب راهبرد حفظ برتری نظامی جهانی است. هم‌زمان، تداوم جنگ اوکراین و روسیه سبب شد کشورهای اروپایی عضو ناتو سطح بار نظامی خود را افزایش دهند. داده‌های منتشرشده در گزارش میلیتاری بالانس حاکی از آن است که در سال ۲۰۲۴، تعداد کشورهای اروپایی ناتو که به هدف تعیین‌شده در اجلاس ولز (۲۰۱۴) یعنی اختصاص حداقل دو درصد از تولید ناخالص داخلی به بودجه دفاعی رسیده‌اند، به ده کشور افزایش یافته است؛ این در حالی است که این تعداد در سال ۲۰۲۲ تنها هفت کشور بود (گیگریش[1]،۲۰۲۴).

براساس یافته‌های همین گزارش، میانگین نسبت هزینه‌های دفاعی اروپا به تولید ناخالص داخلی از ۱/۳۷ درصد در سال ۲۰۱۹ به ۱/۷۴ درصد در سال ۲۰۲۴ افزایش یافته است. این روند صعودی به‌طور مستقیم بازتاب‌دهنده تأثیرات جنگ اوکراین و روسیه و نیز تشدید

1. Giegerich

ناامنی در محیط پیرامونی اروپا است. به‌تبیین دیگر، بازیگران اروپایی در مواجهه با تحول ماهیت تهدیدات و افزایش مخاطرات ناشی از تداوم بحران‌های ژئوپلیتیکی، ناگزیر به بازتخصیص منابع بیشتر به بخش دفاعی شده‌اند. افزون‌براین، مطابق گزارش رسمی ناتو، اکثریت اعضا در سال ۲۰۲۴ توانسته‌اند بار نظامی خود را به سطح دو درصد یا بالاتر برسانند. روندهای ترسیم‌شده برای سال ۲۰۲۵ نیز نشان می‌دهد که همه کشورهای عضو ناتو این هدف را محقق کرده‌اند. بااین‌حال، برخی از کشورهای اروپای شرقی که در مجاورت مستقیم با بحران روسیه–اوکراین قرار دارند، در تلاش‌اند تا سقف بار نظامی در ناتو از دو درصد فراتر رود؛ هدفی که در صورت تحقق، به‌منزله افزایش قابل‌توجه سهم بودجه دفاعی اروپا در ساختار امنیت جمعی این پیمان خواهد بود.

نمودار ۵: نمودار بار نظامی کشورهای عضو ناتو (درصد)

منبع: «سازمان پیمان آتلانتیک شمالی»[1]، ۲۰۲۵

1. North Atlantic Treaty Organisation

همان‌گونه که مشاهده شد هزینه‌های دفاعی بسیاری از کشورها و مناطق جهان به‌صورت بی‌سابقه و فراتر از سالیان گذشته، افزایش‌یافته است. به نظر می‌رسد تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی در جهان نقش زیادی در این زمینه داشته است. ازاین‌رو در ادامه تلاش خواهد شد آثار تغییرات و چالش‌های ژئوپلیتیکی در افزایش هزینه‌های دفاعی کشورها و مناطق خاص در جهان مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

۴-۴. تأثیر تنش‌ها و چالش‌های ژئوپلیتیکی بر افزایش هزینه‌های دفاعی

بررسی روندهای کلان در نظام بین‌الملل نشان می‌دهد که گسترش منازعات نظامی و ظهور کانون‌های متعدد تنش در مناطق مختلف جهان، محیطی به‌شدت امنیتی و پرمخاطره ایجاد کرده است. پیامد مستقیم این وضعیت، افزایش قابل‌توجه هزینه‌های دفاعی در سطح جهانی است. حملات رژیم صهیونیستی به غزه، تشدید رقابت‌های امنیتی در آسیا-پاسیفیک و قطب شمال، تداوم بی‌ثباتی در آفریقای جنوب صحرا و نیز استمرار جنگ اوکراین و روسیه، درمجموع ساختاری از ناامنی مزمن را در سال‌های اخیر شکل داده‌اند. در چنین شرایطی برخی تحلیلگران معتقدند که جهان در آستانه ورود به «دهه‌ای خطرناک‌تر» قرار گرفته است (گیگریش، ۲۰۲۴). درنتیجه، دولت‌ها برای ارتقای قدرت بازدارندگی و جبران ضعف‌های ساختاری، سرمایه‌گذاری‌های بیشتری را در حوزه دفاع و تقویت ظرفیت‌های دفاعی—صنعتی نیروهای مسلح دنبال کرده‌اند (هکت، ۲۰۲۵: ۸). مجموعه‌ای از عوامل، ازجمله افزایش رقابت‌های ژئوپلیتیکی و رشد تهدیدات نوظهور، محرک این روند بوده‌اند. در ادامه، مهم‌ترین چالش‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر افزایش هزینه‌های دفاعی جهانی و منطقه‌ای بررسی می‌شود.

۴-۴-۱. جنگ اوکراین و روسیه

جنگ اوکراین و روسیه به‌عنوان مهم‌ترین بحران ژئوپلیتیکی دهه اخیر، تغییرات دامنه‌داری در حوزه نظامی و راهبردی ایجاد کرده و موجب افزایش چشمگیر هزینه‌های دفاعی در

دوسوی درگیری شده است. درحالی‌که ایالات‌متحده و کشورهای اروپایی با حمایت گسترده از اوکراین در پی مهار و تضعیف روسیه برآمده‌اند، مسکو نیز برای حفظ موازنه راهبردی، بودجه دفاعی خود را به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای افزایش داده است. اهمیت این بحران و پیامدهای مستقیم آن بر بودجه‌ریزی دفاعی، مستلزم بررسی آن در دو سطح اروپا و روسیه است.

❖ تأثیر جنگ بر اروپا

جنگ روسیه و اوکراین موجب بازتعریف سیاست‌های دفاعی در اروپا شده و کشورهای اروپایی، به‌ویژه دولت‌های نزدیک به مرزهای روسیه، هزینه‌های نظامی خود را به‌صورت بی‌سابقه‌ای افزایش داده‌اند. اوکراین در فاصله ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۴ با جهشی معادل ۱۲۵۱ درصد در بودجه دفاعی، در رتبه نخست قرار گرفته و پس از آن به ترتیب لهستان (۱۵۹ درصد)، دانمارک (۱۵۴ درصد) و رومانی (۱۴۳ درصد) قرار دارند. کشورهایی که در اروپای شمالی و مرکزی یا در مجاورت روسیه واقع شده‌اند، با سرعت بیشتری نسبت به کشورهای اروپای غربی و جنوبی هزینه‌های نظامی خود را افزایش داده‌اند (گیگریش،۲۰۲۴).

همچنین بررسی اطلاعات مربوط به ۳۱ عضو ناتو در سال ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که مجموع هزینه‌های نظامی کشورهای اروپایی عضو این پیمان به ۱۳۴۱ میلیارد دلار رسیده و ۵۵ درصد از کل هزینه‌های دفاعی جهان را شامل می‌شود (لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵: ۸). در این دوره، اوکراین نیز به یکی از بزرگ‌ترین واردکنندگان تسلیحات عمده در جهان تبدیل شده است. در سال‌های ۲۰۲۳ و ۲۰۲۴ این کشور بیشترین میزان واردات نظامی را به خود اختصاص داده و عمده تسلیحات خود را از آمریکا (۴۵ درصد)، آلمان (۱۲ درصد) و لهستان (۱۱ درصد) دریافت کرده است. ارسال سامانه‌های دوربُرد و جنگنده‌های مورد نیاز این کشور نیز در همین چهارچوب صورت گرفته است؛ ازجمله ارسال ۲۷ جنگنده توسط لهستان و اسلواکی و تحویل موشک‌های با برد ۳۰۰ کیلومتر از سوی فرانسه و انگلیس (جورج[1] و همکاران، ۲۰۲۵: ۱۰).

کمک‌های نظامی مذکور عمدتاً در قالب «برنامه تسهیلات صلح اروپا» بوده است؛

1. George

سازوکاری که هدف آن بازپرداخت بخشی از تجهیزات ارسال‌شده توسط کشورهای عضو اتحادیه اروپا به اوکراین است. شایان توجه است که در ایالات‌متحده نیز کمک‌های نظامی به اوکراین در سال ۲۰۲۳ موضوعی بسیار بحث‌برانگیز بوده است. بودجه تخصیص‌یافته از سوی این کشور برای حمایت از اوکراین در آن سال به ۳۵/۷ میلیارد دلار رسید که ۲۵/۴ میلیارد دلار آن کمک مستقیم نظامی بود؛ رقمی که بیشترین میزان کمک نظامی یک کشور به اوکراین تاکنون به شمار می‌آید (تیان و همکاران، ۲۰۲۴: ۴).

درمجموع، تداوم جنگ موجب افزایش چشمگیر هزینه‌های دفاعی اروپا شده است. هزینه‌های نظامی این قاره در سال ۲۰۲۳ با ۵۸۸ میلیارد دلار، نسبت به سال‌های ۲۰۲۲ و ۲۰۱۴ به ترتیب ۱۶ و ۶۲ درصد افزایش یافته است. هم‌زمان، نسبت هزینه‌های دفاعی به تولید ناخالص داخلی در بسیاری از کشورهای اروپایی افزایش یافته و برخی دولت‌های اروپای شرقی، ازجمله لهستان و استونی، خواستار افزایش بار نظامی ناتو به بالای دو درصد شده‌اند؛ پیشنهادی که هرچند از منظر عملیاتی امکان تحقق محدودی دارد، اما بیانگر نگرانی‌های فزاینده این کشورها در برابر تهدیدات روسیه است (گارمر[1] و دِچ[2]،۲۰۲۳). در همین راستا، ۲۸ عضو ناتو در سال ۲۰۲۳ هدف اختصاص حداقل ۲۰ درصد از هزینه‌های نظامی به تجهیزات را محقق کرده‌اند و واردات تسلیحات عمده کشورهای اروپایی طی دوره ۲۰۱۹–۲۰۲۳ نسبت به دوره ۲۰۱۴–۲۰۱۸ حدود ۹۴ درصد افزایش یافته است (تیان و همکاران،۲۰۲۴: ۸).

جنگ اوکراین همچنین ضعف‌های ساختاری صنایع دفاعی اروپا و آمریکا را آشکار کرده است. کاهش ظرفیت تولید و اختلال در زنجیره‌های تأمین سبب شد کشورهای غربی برنامه‌های گسترده‌ای برای نوسازی خطوط تولید، ارتقای توان ساخت تسلیحات و استفاده از فناوری‌های تجاری در طراحی سلاح‌ها آغاز کنند (وال[3]، ۲۰۲۴). افزایش ۱۱/۷ درصدی هزینه‌های دفاعی اروپا در سال ۲۰۲۴ علاوه بر بازتاب کمک‌های نظامی به اوکراین، بیانگر

1. Gramer
2. Detsch
3. Wall

تلاش برای نوسازی و بازسرمایه‌گذاری در بخش دفاعی است؛ به‌گونه‌ای که سهم سرمایه‌گذاری از ۱۴/۷ درصد در سال ۲۰۱۴ به ۲۹/۹ درصد در سال ۲۰۲۴ رسیده و سیاست‌گذاران بر بهبود آمادگی عملیاتی تمرکز کرده‌اند (هکت، ۲۰۲۵: ۵۳).

در راستای تقویت ظرفیت نوآوری دفاعی، پنتاگون نقش «واحد نوآوری دفاعی» را ارتقا داده و ناتو نیز در اجلاس ویلنیوس اقدام به ایجاد «صندوق نوآوری ناتو» برای سرمایه‌گذاری یک میلیارد یورویی در استارتاپ‌های فعال در حوزه فناوری‌های مخرب کرده است. همچنین «شتاب‌دهنده نوآوری دفاعی ناتو» با هدف اتصال استارتاپ‌ها به بازیگران عملیاتی در حوزه‌هایی چون هوش مصنوعی، جنگ‌افزارهای پُرفرصت، کوانتوم و بیوتکنولوژی راه‌اندازی شده است (گیگریش، ۲۰۲۴). افزون‌بر این، اتحادیه اروپا در سال ۲۰۲۴ بودجه‌ای معادل ۵۰۰ میلیون دلار برای ۳۱ پروژه توسعه تولید مهمات و موشک اختصاص داده و انتظار می‌رود حدود ۱/۴ میلیارد یورو سرمایه بخش خصوصی نیز برای تکمیل این طرح‌ها به‌کار گرفته شود. در نهایت، جنگ اوکراین محرک مهمی برای گسترش همکاری‌های نظامی میان کشورهای اروپایی و بازیگران فرامنطقه‌ای بوده است. از فوریه ۲۰۲۲ تا اکتبر ۲۰۲۴، شرکت‌های کره جنوبی حدود ۱۸ میلیارد دلار قرارداد تسلیحاتی از اروپا دریافت کرده‌اند که ۱۶/۸ میلیارد دلار آن مربوط به لهستان است. شرکت‌های رژیم صهیونیستی نیز در همین مدت حدود ۷ میلیارد دلار قرارداد در اروپا امضا کرده‌اند که بخشی از آن به فروش سامانه دفاع موشکی «آرو-۳» به آلمان و بخشی دیگر به فروش پهپادهای سبک به دانمارک، هلند و اسپانیا اختصاص داشته است (هکت، ۲۰۲۵: ۵۴-۶۸).

❖ تأثیر جنگ بر روسیه

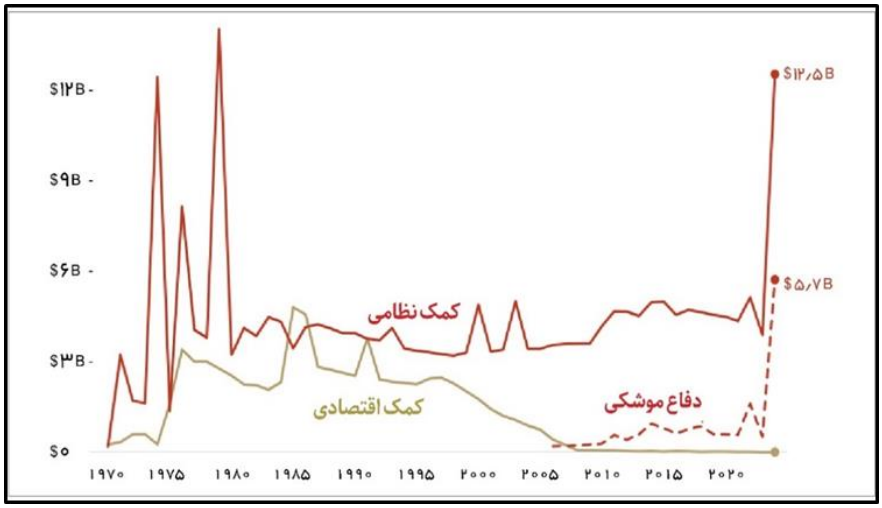
براساس برآوردها، روسیه در سال ۲۰۲۴ با هزینه نظامی معادل ۱۴۹ میلیارد دلار، در جایگاه سوم فهرست بزرگ‌ترین هزینه‌کنندگان نظامی جهان قرار گرفته و سهم این کشور از کل هزینه‌های نظامی جهان حدود ۵/۵ درصد برآورد شده است. از آغاز جنگ اوکراین و روسیه، بودجه دفاعی این کشور نسبت به سال ۲۰۱۵ رشد ۱۰۰ درصدی را تجربه کرده است. بااین‌حال، تخمین دقیق هزینه‌های نظامی روسیه پس از فوریه ۲۰۲۲ دشوار شده است، چراکه

مسکو اطلاعات جامع و شفاف از هزینه‌های جنگ ارائه نکرده است. با این وجود، وزارت دارایی روسیه در اکتبر ۲۰۲۳ پیش‌نویس بودجه سال ۲۰۲۴ وزارت دفاع را منتشر کرد که افزایش قابل‌توجهی در هزینه‌ها نشان می‌داد. بخش عمده این بودجه صرف نوسازی و ارتقای کیفیت و کمیت تسلیحات و تجهیزات شده است. علاوه بر افزایش تولید، چابک‌سازی سازمان صنعتی و بازطراحی فرایندهای تولید نیز در رأس برنامه‌های مسکو قرار گرفته است و در این راستا، ۱۴ شرکت و مرکز تحقیقاتی در ژانویه ۲۰۲۳ به شرکت دولتی روستک منتقل شدند تا فرایند نوسازی تسریع شود (گیگریش،۲۰۲۴). همچنین روسیه برای ایجاد توازن در صحنه نبرد، افزایش واردات تسلیحات و تجهیزات را دنبال کرده است. براساس گزارش سیپری، این کشور در سال‌های ۲۰۲۲–۲۰۲۳ سفارش‌هایی برای واردات تسلیحات از ایران و کره شمالی ثبت کرده است (جورج و همکاران، ۲۰۲۵: ۱۰–۱۱).

۴-۴-۲. تنش‌های منطقه غرب آسیا

غرب آسیا همواره به‌عنوان یکی از کانون‌های بحران و بی‌ثباتی، تحت تأثیر مداخلات قدرت‌های خارجی و اشغالگری رژیم صهیونیستی قرار داشته است (شریعتی، وکیلی و قربانی شیخ‌نشین، ۱۳۹۹). در این چهارچوب، عملیات «طوفان‌الاقصی» در ۷ اکتبر ۲۰۲۳، رژیم صهیونیستی را با چالش‌های امنیتی و دفاعی بی‌سابقه‌ای مواجه ساخت. پس از این عملیات، این رژیم حملات گسترده‌ای را علیه غزه، کرانه باختری و لبنان اجرا کرد و هم‌زمان، کمک‌های نظامی ایالات‌متحده به رژیم به بالاترین سطح خود در دهه‌های اخیر رسید. براساس مصوبات قانونی ایالات‌متحده، این کشور حداقل ۱۲/۵ میلیارد دلار کمک نظامی مستقیم به رژیم صهیونیستی ارائه کرده است که شامل ۳/۸ میلیارد دلار در مارس ۲۰۲۴ و ۷/۸ میلیارد دلار طی یک مصوبه تکمیلی در آوریل ۲۰۲۴ بوده است. مجموع این کمک‌ها حدود ۹/۱۷ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود. اکثر این کمک‌ها (تقریباً ۳/۳ میلیارد دلار در سال) تحت برنامه «تأمین مالی نظامی خارجی» بلاعوض ارائه می‌شود و رژیم صهیونیستی مجاز است بخشی از آن را برای خرید تجهیزات از شرکت‌های دفاعی خود اختصاص دهد، امتیازی که برای سایر

دریافت‌کنندگان کمک‌های نظامی آمریکا وجود ندارد. مجموع کمک‌های نظامی ایالات‌متحده حدود ۱۵ درصد از کل بودجه دفاعی رژیم صهیونیستی را تشکیل می‌دهد (مسترز[1] و مِرو[2]،۲۰۲۴).

نمودار ۶: نمودار کمک‌های مالی آمریکا به رژیم صهیونیستی از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۲۳ (میلیارد دلار)

منبع: (مسترز و مِرو،۲۰۲۴)

علاوه بر ایالات‌متحده، کشورهای اروپایی نیز به تأمین تسلیحات برای رژیم صهیونیستی پرداخته‌اند. آلمان حدود ۳۰ درصد از نیازهای تسلیحاتی رژیم را تأمین می‌کند و کشورهای انگلیس، ایتالیا و استرالیا نیز در این فرایند مشارکت دارند (تِیت[3]،۲۰۲۴). براساس داده‌های سیپری، ایتالیا و آلمان بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۲ تسلیحات و تجهیزات نظامی به رژیم ارائه کرده‌اند که اکنون در عملیات نظامی در غزه استفاده می‌شوند. همچنین گزارش کمپین مقابله با تجارت تسلیحات، نقش انگلیس در تأمین نیازهای نیروی هوایی و استفاده از موتورهای دیزلی آلمان در خودروهای زرهی رژیم را تأیید می‌کند. همکاری صنعتی-دفاعی میان آلمان و رژیم صهیونیستی در حوزهٔ توسعه موشکی و سایر مهمات نیز ادامه دارد و در

1. Masters
2. Merrow
3. Tait

اکتبر ۲۰۲۳، اولاف شولتز، صدر اعظم آلمان، رسماً کمک‌های نظامی به این رژیم را اعلام کرد (اَسکیو[1]، ۲۰۲۳).

در سال ۲۰۲۴، رژیم صهیونیستی با بودجه نظامی ۴۶/۵ میلیارد دلار در جایگاه دوازدهم جهان قرار گرفت و رشد هزینه‌های نظامی آن نسبت به سال ۲۰۲۳، ۶۵ درصد اعلام شده است؛ بالاترین میزان افزایش از زمان جنگ شش روزه ۱۹۶۷. بار نظامی رژیم نیز ۸/۸ درصد بوده و دومین رتبه جهانی را به خود اختصاص داده است. افزون بر این، تحرکات جنگ‌طلبانه رژیم صهیونیستی بر هزینه‌های نظامی سایر کشورهای منطقه غرب آسیا نیز تأثیرگذار بوده است. هزینه‌های دفاعی منطقه در سال ۲۰۲۴ حدود ۲۴۳ میلیارد دلار برآورد شده و نسبت به سال ۲۰۲۳، رشد ۱۵ درصدی داشته است همچنین سهم هزینه‌های دفاعی از تولید ناخالص افزایش داشته است به‌نحوی‌که میانگین منطقه‌ای در سال ۲۰۲۴ به ۴/۳ درصد رسید، درحالی‌که در سال ۲۰۲۳ این رقم ۴ درصد بود (هکت،۲۰۲۵: ۳۱۲). در این میان، بودجه دفاعی عربستان بیش از ۸۰ میلیارد دلار بوده و الجزایر نیز با افزایش ۷۶ درصدی به ۱۸/۳ میلیارد دلار رسیده است. لبنان نیز با رشد ۵۸ درصدی هزینه‌های دفاعی مواجه شده است (لیانگ و همکاران، ۲۰۲۵: ۱۱). همچنین بودجه دفاعی امارات متحده عربی به حدود ۲۲/۳ میلیارد دلار رسید که آن را به سومین کشور پُرهزینه منطقه در حوزه دفاع تبدیل کرد. گفتنی است امارات مانند عربستان سعودی ذخایر مهمات خود را افزایش داد. به‌نحوی‌که در اکتبر ۲۰۲۴، سازمان همکاری‌های دفاعی ایالات‌متحده اعلام کرد مجوز فروش ۲۵۹ سامانه موشکی چندگانه هدایت‌شونده را به این کشور صادر کرده است. قطر نیز به‌عنوان یکی دیگر از کشورهای غرب آسیا هزینه‌های سنگینی را برای تقویت توان دفاعی خود اختصاص داده است. به‌نحوی‌که بودجه ۸/۴ میلیارد دلاری این کشور در سال ۲۰۲۲ با رشدی قابل‌توجه (۱۴ درصدی) به ۹/۶۵ دلار در سال ۲۰۲۴ افزایش یافته است. نکته مهم این است که سهم بودجه دفاعی از تولید ناخالص داخلی نیز از ۳/۵۷ درصد در سال ۲۰۲۲ به ۴/۳۶ درصد در سال ۲۰۲۴ افزایش یافته است (هکت، ۲۰۲۵: ۳۲۲).

1. Askew

بدین‌ترتیب، می‌توان گفت که تنش‌های ژئوپلیتیکی ناشی از اقدامات توسعه‌طلبانه رژیم صهیونیستی، عامل اصلی افزایش هزینه‌های دفاعی در منطقه غرب آسیا است.

۴-۴-۳. تنش‌های منطقه جنوب شرقی آسیا

در سال ۲۰۲۴، سرمایه‌گذاری‌های دفاعی و برنامه‌های نوسازی در کشورهای منطقه جنوب شرقی آسیا ادامه یافته و بودجه دفاعی این کشورها روند افزایشی داشته است. یکی از عوامل اصلی این افزایش، تلاش ایالات‌متحده آمریکا برای تقویت حضور نظامی در منطقه به‌منظور محدودسازی نفوذ چین و افزایش فشار است. در واکنش به اقدامات واشینگتن، چین نیز برنامه‌های نوسازی صنایع دفاعی خود را تشدید کرده و رزمایش‌های نظامی گسترده‌ای در اطراف تایوان برگزار کرده است (هکت، ۲۰۲۵: ۲۰۸). این تحولات موجب افزایش هزینه‌های دفاعی چین شده و بودجه نظامی این کشور در سال ۲۰۲۴ معادل ۲۳۴ میلیارد دلار برآورد می‌شود که آن را به دومین هزینه‌کننده بزرگ نظامی جهان تبدیل کرده و بیش از ۱۲ درصد از کل هزینه‌های دفاعی جهان را به خود اختصاص داده است؛ رقمی که نسبت به سال ۲۰۲۳، رشد حدود ۷ درصدی را نشان می‌دهد (هکت، ۲۰۲۵: ۵۲۱).

هم‌زمان، کشورهای همسایه چین نیز به‌منظور ایجاد توازن منطقه‌ای و افزایش بازدارندگی، بودجه دفاعی خود را افزایش داده‌اند. این امر شامل اقدامات ژاپن، تایوان و سایر کشورهای منطقه است و پیش‌بینی می‌شود روند افزایش توان دفاعی در سال‌های آینده با شتاب بیشتری ادامه یابد (تیان و همکاران، ۲۰۲۴: ۱۲). به‌عنوان نمونه، هزینه‌های نظامی ژاپن در سال ۲۰۲۴ با رشد ۲۱ درصدی مواجه شده است.

کشورهای جنوب شرقی آسیا در سال‌های اخیر استراتژی‌های دفاعی خود را بازنگری کرده و قابلیت‌های مورد نیاز برای محیط استراتژیک خود را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. ژاپن در دسامبر ۲۰۲۲ سه سند راهبرد تحول‌آفرین منتشر کرد که شامل افزایش بار نظامی از یک درصد به دو درصد تولید ناخالص داخلی تا سال ۲۰۲۷ و تقویت قابلیت‌های موشکی و حمایت از صنایع دفاعی بود. در سال ۲۰۲۴، استرالیا و کره جنوبی نیز اسناد سیاست دفاعی

خود را به‌روز کردند. کره جنوبی در مارس ۲۰۲۴ برنامه‌ای اجرایی به ارزش ۲/۵ میلیارد دلار برای مقابله با تهدیدات موشکی و هسته‌ای کره شمالی اعلام کرد و جزئیات سرمایه‌گذاری ۱,۸ میلیارد دلاری در بخش تحقیق و توسعه دفاعی را برای تبدیل شدن به یکی از چهار قدرت برتر صنعت دفاعی جهان تا سال ۲۰۲۷ تشریح نمود.

افزایش قدرت چین و تشدید تنش‌های ژئوپلیتیکی با ایالات‌متحده، منجر به رشد ۷/۸ درصدی هزینه‌های نظامی در آسیای شرقی در سال ۲۰۲۴ شد. هم‌زمان، نوسازی نظامی هند نیز با توجه به تحرکات چین در مرز شمالی و گسترش حضور آن در اقیانوس هند، افزایش یافته است. این اقدامات در کنار تهدیدات سنتی هند از سوی پاکستان و تغییرات سیاسی در بنگلادش، موجب افزایش بودجه دفاعی این کشور شده است (هکت، ۲۰۲۵: ۲۱۱). درمجموع، تنش‌های ژئوپلیتیکی بین چین و ایالات‌متحده در منطقه ایندوپاسیفیک باعث شده تا کشورهای کلیدی منطقه به‌طور فزاینده‌ای به یکی از دو ابرقدرت متمایل شوند، امری که به تغییرات و افزایش بودجه‌های دفاعی در منطقه منجر شده است. طی ده سال گذشته، افزایش هزینه‌های دفاعی در آسیا عمدتاً با هدف حفظ امنیت منطقه‌ای و مقابله با نفوذ چین یا ایالات‌متحده صورت گرفته است (گوزمن[1]،۲۰۲۴).

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

تحلیل روند هزینه‌های نظامی جهانی نشان می‌دهد که در سال ۲۰۲۴ نسبت به سال ۲۰۱۵، رشد قابل‌توجهی معادل ۳۷ درصد رخ داده است. این افزایش به‌وضوح بازتاب‌دهنده تأثیر مستقیم تنش‌های ژئوپلیتیکی و بی‌ثباتی‌های فزاینده در سطوح جهانی، منطقه‌ای و محلی است. جنگ‌های متعدد و افزایش کنشگری برخی کشورهای غربی موجب تغییر در سیاست‌ها و استراتژی‌های دفاعی شده و اصلاح بودجه‌ریزی دفاعی در سطح جهانی، منطقه‌ای و ملی را به دنبال داشته است. این تغییرات ساختاری و راهبردی، هزینه‌های نظامی را در مسیر صعودی قرار داده و نشان‌دهنده پیچیدگی و شدت‌بخشی عوامل امنیتی است که مهم‌ترین

1. Guzman

آن‌ها به محیط بی‌ثبات بین‌المللی و تنش‌های ژئوپلیتیکی مرتبط می‌شود.

رشد هزینه‌های نظامی در سطح جهانی، به‌ویژه در مناطق حساس مانند اروپا و غرب آسیا، عمدتاً ناشی از تشدید بحران‌ها و درگیری‌های نظامی بوده است. جنگ اوکراین و روسیه و درگیری‌های نظامی در غزه و غرب آسیا، دو عامل کلیدی در این افزایش محسوب می‌شوند. حمایت‌های گسترده کشورهای غربی از اوکراین و همچنین پشتیبانی‌های نظامی ایالات‌متحده از رژیم صهیونیستی، نقش مهمی در افزایش هزینه‌های دفاعی ایفا کرده است. درنتیجه، بسیاری از کشورها برای تقویت توان بازدارندگی خود، مجبور به افزایش بودجه‌های نظامی شده‌اند.

تنش‌های ژئوپلیتیکی اخیر، علاوه بر اثرگذاری مستقیم بر بودجه‌ریزی دفاعی، موجب تغییرات قابل‌توجهی در استراتژی‌ها و راهبردهای کشورهای مختلف شده است. در این چهارچوب، افزایش توان دفاعی و قدرت بازدارندگی به یکی از اولویت‌های اصلی کشورها تبدیل شده و بسیاری از دولت‌ها با توسعه و نوسازی صنایع دفاعی خود، قابلیت‌های نظامی خود را ارتقا داده‌اند. این نوسازی‌ها نه‌تنها از منظر کمی بلکه از لحاظ کیفی نیز تأثیرگذار بوده و کشورهای اروپایی و شرق آسیا به‌طور مستمر تسلیحات خود را به‌روز می‌کنند تا در برابر تهدیدات نوظهور مقاوم باشند.

افزایش هزینه‌های دفاعی، همچنین با تغییر در ائتلاف‌ها و اتحادهای پیشین همراه بوده است. در مناطق حساس جغرافیایی مانند غرب آسیا و شرق اروپا، کشورها تلاش کرده‌اند تا موازنه جدید قدرت ایجاد کنند. به‌ویژه، کشورهای اروپایی و اعضای ناتو در راستای حمایت از اوکراین، بار نظامی خود را افزایش داده و به اصلاح استراتژی‌های دفاعی پرداخته‌اند. افزایش میزان هزینه‌های نظامی کشورهای عضو ناتو به ۲ درصد از تولید ناخالص داخلی، نشان‌دهنده تغییرات ساختاری در سیاست‌های دفاعی این کشورها است.

حمایت‌های خارجی نیز نقش مهمی در تغییرات بودجه‌ریزی دفاعی ایفا کرده است. این کمک‌ها، عمدتاً در قالب پشتیبانی از کشورهای درگیر در بحران‌های نظامی مانند اوکراین و رژیم صهیونیستی ارائه شده و توان دفاعی و بازدارندگی این کشورها را تقویت کرده است.

درمجموع، تنش‌های ژئوپلیتیکی و بحران‌های امنیتی جهانی، زمینه‌ساز شکل‌گیری یک نوع «جنگ سرد جدید» با ابعاد جهانی شده‌اند. این روند می‌تواند در آینده موجب تشدید بیشتر ناامنی‌ها و تنش‌ها در سطوح جهانی، منطقه‌ای و ملی شود. افزایش قدرت نظامی کشورهای نوظهور و رقابت‌های تسلیحاتی در مناطق حساس جهان، خطر وقوع جنگ‌های پراکنده و افزایش فعالیت‌های تروریستی و تجزیه‌طلبانه را افزایش داده است. این تحولات، بازنگری مداوم در استراتژی‌های دفاعی و نوسازی صنایع دفاعی را ضروری کرده و در نهایت به پیچیده‌تر شدن معادلات امنیتی منجر شده است؛ بنابراین، مدیریت مؤثر بحران‌ها و بهره‌گیری از دیپلماسی فعال برای جلوگیری از گسترش تنش‌های ژئوپلیتیکی و نظامی، ضروری به نظر می‌رسد.

۵-۱. پیشنهادهای پژوهش

با توجه به تحریم‌های گسترده علیه جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه در حوزه دفاعی و افزایش تنش‌های ژئوپلیتیکی در سطح جهانی و منطقه‌ای، تقویت بنیه دفاعی کشور نیازمند رویکردی چندلایه، ترکیبی و آینده‌نگر است. به‌منظور ارتقای توان بازدارندگی و افزایش امنیت ملی، راهکارهای زیر در سه محور کلیدی قابل‌اجرا هستند:

جدول ۲: پیشنهادهای سیاستی برای تقویت بُنیه دفاعی کشور

بُعد	محور اقدام	شرح پیشنهاد سیاستی
آفندی و پدافندی	توسعه سامانه‌های پدافند هوایی	ارتقای رادارهای پیشرفته، سامانه‌های ضدبالستیک و پدافند هوایی با تمرکز بر کشف، رهگیری و واکنش سریع نسبت به تهدیدات نوین.
	اجرای احکام قانونی تقویت بنیه دفاعی	پایبندی کامل به احکام برنامه‌های توسعه و قوانین مرتبط با ارتقای توان بازدارندگی، شامل افزایش بودجه دفاعی و سرمایه‌گذاری ساختاری.
	ایجاد توان واکنش سریع	تشکیل واحدهای واکنش سریع تحت فرماندهی یکپارچه برای پاسخ‌گویی فوری در مناطق حساس و افزایش قابلیت بازدارندگی عملیاتی.

بُعد	محور اقدام	شرح پیشنهاد سیاستی
	خرید و بومی‌سازی تجهیزات نوین	تهیه و داخلی‌سازی تسلیحات پیشرفته در حوزه‌های هوایی، زمینی و دریایی در چهارچوب سیاست‌های خودکفایی دفاعی.
	توسعه پدافند غیرعامل	تقویت زیرساخت‌های پدافند غیرعامل مطابق قوانین موجود، شامل حفاظت از مراکز حیاتی و افزایش تاب‌آوری زیرساختی در برابر تهدیدات سایبری و بیولوژیک.
	افزایش اشراف اطلاعاتی	ایجاد شبکه‌های اطلاعاتی پیشرفته برای پیش‌بینی تحرکات تهدیدزا و هماهنگی میان دستگاه‌های اطلاعاتی و امنیتی.
	توسعه هوش مصنوعی دفاعی	استفاده از هوش مصنوعی و تحلیل داده‌های کلان برای شبیه‌سازی تهدیدات، مقابله با حملات هیبریدی و تقویت تحلیل‌های امنیتی.
فناورانه و صنعتی	هوشمندسازی تجهیزات دفاعی	به‌کارگیری AI، IoT و سیستم‌های خودکار در حوزه فرماندهی و کنترل به‌منظور افزایش دقت، سرعت و کارآمدی عملیاتی.
	سرمایه‌گذاری تحقیق و توسعه دفاع بومی	تقویت تحقیق و توسعه در حوزه پهپادها، رادارها، جنگ الکترونیک، موشکی و فناوری فضایی با هدف کاهش وابستگی خارجی.
	پروژه‌های مشترک منطقه‌ای	همکاری فناورانه و دفاعی با کشورهای هم‌سو در فناوری‌های دومنظوره نظیر پهپاد، ماهواره و سیستم‌های اطلاعاتی.
	توسعه همجوشی نظامی-غیرنظامی	تقویت ارتباط دانشگاه، صنایع دفاعی و بخش خصوصی براساس برنامه هفتم برای انتقال فناوری و ارتقای نوآوری دفاعی.
دیپلماسی دفاعی	شبکه‌سازی بین‌المللی	بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های شانگهای و بریکس برای همکاری امنیتی، تبادل اطلاعات و مقابله با تهدیدات مشترک.
	گسترش همکاری‌های امنیتی منطقه‌ای	توسعه رزمایش‌های مشترک، همکاری‌های ضدتروریستی و تبادل اطلاعات با کشورهای هم‌سو برای تقویت بازدارندگی منطقه‌ای.
	تقویت دیپلماسی مرزی	مدیریت تهدیدات مرزی از طریق مذاکرات دوجانبه و چندجانبه با همسایگان و ایجاد سازوکارهای مشترک کاهش تنش.

فهرست منابع

اسماعیلی، محمد؛ علوی، سید محمود (۱۳۹۹)، ***بررسی و مقایسه بودجه نظامی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای منتخب جهان***، فصلنامه راهبرد دفاعی، دوره ۱۸، شماره ۲، شماره پیاپی ۷۰.

سلگی، محمد؛ گل مرصع، فرهاد؛ شمسی، سجاد (۱۴۰۱). ***طراحی الگوی بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد با رویکرد سیستمی و آمیخته***. فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، سال ۲۷، شماره ۲.

شریعتی، شهروز؛ وکیلی، بهنام؛ قربانی شیخ‌نشین، ارسلان (۱۳۹۹). ***نشانگان پیدایش موج پنجم تروریسم بین‌المللی در غرب آسیا***. امنیت ملی، ۱۰(۳۸).

طلب‌نیا، قدرت اله؛ طالبی، مریم (۱۳۹۷). ***نظام بودجه‌ریزی در ایران و ساختار آن***. فصلنامه رویکردهای پژوهشی نو در علوم مدیریت، سال اول، شماره ۶.

علیپور، عباس؛ سعادتی، حسن؛ رادمهر، محسن (۱۴۰۰). ***تبیین ژئوپلیتیکی عوامل تنش و منازعه در بروز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران***. دوفصلنامه مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، سال چهارم، شماره ۶.

غلامی، بهادر (۱۳۹۷). ***بودجه‌ریزی دفاعی در جهان، الگوهای عملی و نظری***. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

غلامی، بهادر (۱۳۹۹). ***تأثیرات تهدیدات زیستی بر بودجه‌ریزی دفاعی و امنیتی: مطالعه موردی کووید- ۱۹***. فصلنامه راهبرد، دوره ۲۹، شماره ۴.

References

Afonso, A., Alves, J., & Monteiro, S. (2024). *Beyond borders: Assessing the influence of Geopolitical tensions on sovereign risk dynamics*. European Journal of Political Economy, 83, 102550.

Askew, J. (2023). *Europe 'aiding and assisting' Israel's war in Gaza with key weapons*, euronews.https://www.euronews.com/2023/11/03/europe-aiding-and-assisting-israels-war-in-gaza-with-vital-weapons.

Celestin, M. (2021). *Planning, Budgeting and Budgetary Control Techniques and Essentials.* International Journal of Scientific Advances (IJSCIA).

Floştoiu, S. (2024). *Military spending plays an essential role in maintaining national security*. Scientific Bulletin-Nicolae Balcescu Land Forces Academy, 29(2), 225-235.

George, M., djokic, K., hussain, Z., wezeman, P., & wezeman, S. (2025). *Trends in International Arms Transfers*, 2024, Stockholm International Peace Research Institute.

Giegerich ,B. (2024). *The Military Balance 2024*, The International Institute for Strategic Studies (IISS).

Gramer, M,. & Detsch, J. (2023). *Eastern Europe Wants NATO to Beef Up Defense Spending*. Foreign Policy Magazine. https://foreignpolicy.com/2023/02/02/eastern-europe-nato-defense-spending-ukraine-russia-poland-estonia/

Guzman, C. (2024). *As U.S. and China Rivalry Heats Up, Each Side's Asia Allies Ramp Up Military Spending*, TIME USA. https://time.com/6694387/asia-defense-spending-us-china-allies-iiss-military-balance-report/

Hackett, J. (2025). *The Military Balance 2025, The International Institute for Strategic Studies*, published by Routledge Taylor & Francis Group.

Hafeznia, M., Ghorbaninejad, R., Ahmadipour, Z. &Ghavam, A. (2014). *Tension and Conflict Theories between Countries: Review*, Critique and Presenting a Theoretical Model, Geopolitics Quarterly, Volume: 9, No 4, Winter.

Ho, A. T. (2018). *From Performance Budgeting to Performance Budget Management: Theory and Practice*. Public Administration Review, 78, 748-758.

Liang, x., tian, n., silva, d., & scarazzato, l. (2025). *trends in world military expenditure 2024*, SIPRI Fact Sheet. https://www.sipri.org/sites/default/files/2025-04/2504_fs_milex_2024.pdf

Malizard, J., & Aben, J. (2017). *Defense budgets, The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives*,Publisher: SAGEEditors: Paul Joseph.

Masters, J., & Merrow, W. (2024). *U.S. Aid to Israel in Four Charts, council foreign relations*. https://www.cfr.org/article/us-aid-israel-four-charts.

North Atlantic Treaty Organisation. (2025). *Defence Expenditure of NATO Countries* (2014-2025).https://www.nato.int/content/dam/nato/webready/documents/finance/def-exp-2025-en.pdf

Pasupuleti, M. K. (2024). *Global Power Struggles: Geopolitical Tensions andResource Conflicts in the 21st Century*, International Journal of Academic and Industrial Research Innovations, Vol-04, Issue-11.

Pyman, M., Foot, P., & Fluri, P. (2008). *Building Transparency and Reducing Corruption in Defence*. In Workshop of Institutional and Inter-govermental Practitioners. Geneva.

Saipiatuddin, I. K., Sari, A. R., Rizal, M., & Rifaldi, T. H. (2024). *Geopolitical Tensions In The Modern World: A Comprehensive Global Risk Analysis And The Path Forward For International Diplomacy*, International Journal of Science and Society, Volume 6, Issue 1.

Sandino, R. (2017). *Military Expenditure and Growth in Conflict: An Instrumental Approach, Stanford Digital Repository*. https://purl.stanford.edu/by872cn2884

Tagarev, T. (2010). *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence*, Geneva center for the democratic control of armed force (dcaf). https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Compendium_Building_Integrity_and_Reducing_Corruption_in_Defence.pdf

Tait, R. (2024). *Which countries supply Israel with arms and why is Biden reluctant to stop?*, Guardian News. https://www.theguardian.com/world/2024/apr/09/us-israel-weapons.

Tian,n., silva, d., liang, x & scarazzato, l. (2024). *Trends in world Military*,2023, SIPRI Fact Sheet. www.sipri.org/sites/default/files/2024-03/fs_2403_at_2023.pdf

United Nations General Assembly. (2024). *Objective information on military matters*, including transparency of military expenditures: Report of the Secretary-General.

Wall, R., (2024). *the military balance 2024, editors introduction*, The International Institute for Strategic Studies (IISS). https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/2024/editors-introduction/